

Matej BLAŽEK, Juraj MAJO

KARTOGRAFIA A KRITICKÁ SOCIÁLNA TEÓRIA: O MAPÁCH, ETIKE, PRAXI A MOCI

Blažek, M., Majo, J. Cartography and critical social theory: Maps, ethics, praxis and power. Kartografické listy 2008, 16, 6 figs., 44 refs.

Abstract: The aim of our paper is to situate theoretical perspectives of the cartography into the dialogue with a critical social theory. As a foundation for our approach we employ the late writings of John Brian Harley and his attempts to reflect the history as well as the cartographical praxis of the time in the prism of the theory of representation, in particular considering works of Michel Foucault and Jacques Derrida. In the paper, we focus the attention not only on a compositional aspect of the cartography and on an issue of the interpretation of maps that are dominant in a professional discussion. Our attention turns towards the social context of maps, their productions, textual analyses of their contents and analyses of a political application of maps, again in the social context. Our strategy is to abandon a sole field of the composition and hermeneutics of a map as a phenomenon and to employ the deconstructionist procedures. Our theoretical framework is illustrated on examples of selected empirical studies.

Keywords: cartographic praxis, ethics, deconstruction, power/knowledge, representation, textuality of maps, critical social theory

"Mapy nám povedia presne to čo ich tvorcovia¹" Kartografia a produkcia vedenia²

V slovenskej literatúre prebieha diskusia o explanačnom poňatí mapy, zahŕňajúca diskusiu o mapovom jazyku ako o „systéme mapových (kartografických) znakov a pravidiel ich používania“ (Pravda 1990:29). Tradičná hermeneutika mapy sa sústreďuje na čítanie zobrazení geografických objektov na mape, rovnako ako zobrazení ich vzájomných vzťahov, a na transláciu prvkov z mapového prostredia do sféry vedenia² o objektívnej realite. Skúmanie interpretačného rozsahu mapy okrem iného nachádza oporu v behaviorálnej psychológii, vzťah medzi reálnym svetom a jeho mapovým zobrazením je skúmaný na základe technologického rozvoja kartografických nástrojov a verifikácie štandardných technologických postupov. V oboch prípadoch je tak cieľom dosiahnuť *vernost'* a *reliabilitu*³ výsledkov vzhľadom na externý neutrálny parameter, ktorým je koncept *objektívnej reality*. Takéto poňatie však zanedbáva niekoľko dôležitých momentov.

Matej BLAŽEK, M.A., University of Dundee, School of Social Sciences – Geography, Perth Road, Dundee, DD1 4HN, UK; e-mail: m.blazek@dundee.ac.uk

Mgr. Juraj MAJO, Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demogeografie, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava; e-mail: majo@fns.uniba.sk

¹ Voľná parafráza podľa Harleyho (1989:1)

² Podstatné meno *vedenie* sa tu vzťahuje k slovesu *vedieť* a predstavuje termín adekvátny k anglickému pojmu *knowledge*, resp. francúzskym *connaissance* a *savoir* (podľa kontextu). Chceme ho (aj vzhľadom na filozofickú tradíciu, o ktorú sa opiera náš príspevok) odlišiť od pojmov *poznávanie* (zdôrazňujúcemu kognitívny proces) i *vedomie* (predpokladajúce intencionalitu a viažuce sa k suverénemu subjektu). I keď slovo *vedenie* v tejto podobe nepatrí medzi spisovné slová slovenského jazyka, treba ho na tomto mieste chápať skôr ako *terminus technicus*, ktorý je v tejto podobe prekladaný (najmä) z francúzskej literatúry – napr. titul Foucaultovej práce *Archeologie věděni*, rovnako tak Foucaultove preklady v slovenčine (pozri v zozname literatúry).

³ Pojem *reliabilita* špecificky označuje *spolahlivosť* výskumnej metódy, resp. záruku totožných výsledkov pri opakovaní tejto metódy v nezmenených podmienkach. Práve otázka týchto podmienok a ich objektívneho posúdenia je predmetom našej kritiky v ďalšom texte.

Po prvé, samotná predstava objektívnej reality je predmetom širokej kritiky zo strany rôznorodých perspektív teórií vedy, ako aj vedeckých realít. Kartografia sa, na jednej strane, zaoberá sociálnou realitou, ktorej charakteristikou je neobyčajná dynamika a kontingencia, kde dosiahnuť absolútne výsledky výskumu nie je možné. Akékoľvek bádanie je tak závislé na ľudskom aktérom preddefinovaných podmienkach a požiadavkách na rozsah, rozlíšenie, kategorizáciu či samotné analytické algoritmy v závislosti od potrieb bádania. Na druhej strane, prírodná realita ako predmet kartografickej praxe⁴, je taktiež postihuteľná iba v prostredí človekom preddefinovaných kategórií, konceptualizácie kauzálnych vzťahov či definície jednotiek merania a atributizácie. Mapa tak nemôže zobrazovať *objektívnu realitu*⁵ v jej čistej forme. Jej vstupnou entitou je človekom redefinovaná a už reprezentovaná koncepcia.

Druhým problémom je predstava samotnej kartografickej praxe ako súboru neutrálnych praktík, ktoré vytvárajú akoby autonómnou technológiu reprezentácie. Človek takto akoby vstupuje do konštitúcie tejto technológie iba so zámerom zefektívniť a sprecíziť jej fungovanie. Motívom kartografickej praxe je tak predstava príspevku k spoločenskému úžitku, pričom samotná konceptualizácia tejto praxe predpokladá autonómne fungovanie transcendentálnych princípov a človek môže v kartografických technikách intervenovať iba na škále smerom k efektívnosti a presnosti respektíve naopak.

Už predchádzajúci argument kladie podklad pre spochybnenie tohto predpokladu. Pokiaľ kartografia uvažuje o externom svete objektívnych entít charakterizovateľných objektívnou polohou a atribútmi, kľúčové je klásť pozornosť práve na proces atributizácie. Práve tu je podceňovaná úloha ľudského faktora ako vstupu do procesu tvorby máp. Predovšetkým je to jeho samotná prítomnosť pri definícii atribútov, ktorá spochybňuje autonómnou existenciu kartografickej technológie a kartografia sa takto v každom bode stáva závislá od človeka.

Po druhé, potom tento proces atributizácie môže byť realizovaný v dvoch sférach. Kartografi prijímajú signifikantné systémy buď vypracované niekým iným, alebo to robia sami. V oboch prípadoch je rozhodnutie selekcie a exklúzie signifikácie na nich a zvyrazňuje sociálny charakter a kontext obsahu (nielen pôvodu) mapy. Ten je ešte zreteľnejší ak tvorba mapového signifikantného systému sa vykonáva práve kartografmi, a to aj v prípade, keď ich (aspoň deklarovanou) snahou je užitie tohto systému s cieľom čo najväčšej hodnovernosti a efektivity (čo je motív, ktorého realizáciu v praxi sme spochybnili vyššie).

Po tretie, významom máp je ich interakcia s širšou sociálnou sférou. Predstava mapy spočíva v jej informačnej hodnote, ktorá by mala byť totožná s vyššie spomenutými translačnými podnetmi smerom k objektívnej realite a mapa by mala byť vernou ale i užitočnou (resp. efektívnou) reprezentáciou sveta.

Paradoxne málo pozornosti sa venuje otázke vernosti reprezentácie a vyššie uvedené argumenty poukazujú na fakt, že reprezentácia okrem toho, že sa viaže na javy reality a nie na veci o sebe⁶, je aj sociálnou konštrukciou, ktorá sa však stáva spoločenským aktérom⁷. Práve otázka schopnosti

⁴ Pod pojmom *kartografická prax* máme na mysli nielen technicko-technologickú stránku vyhotovovania máp, ale aj samotný proces tvorby a rozhodovania v procese mapovej tvorby (na tomto mieste patrí podľa korektora lektorovi príspevku za pomoc pri formulovaní tejto myšlienky).

⁵ Immanuel Kant v *Kritike čistého rozumu* takúto realitu označuje ako *nouménou*, veci o sebe. Dostupnými ľudskému poznaniu sú však veci iba ako *fenomény*, to znamená tak ako sa nám javia (Kant 2001).

⁶ Tu treba dodať, že existujú koncepty teórie poznania, ktoré sa usilujú dosiahnuť sféru vecí o sebe (a hneď Kantov nasledovník George Wilhelm Friedrich Hegel predstavil silný program špekulatívnej filozofie postihujúci poznanie absolútne, tak isto novokantovské školy, predovšetkým Marburská). Na druhej strane, medzi nimi pravdepodobne nenájdeme taký, ktorý by na veci o sebe odkazoval z perspektívy priamej skúsenosti bez zapojenia rozumu, asociácií, intuície či viery. Kartografický program si ale vyžaduje empirickú prístupnosť parametrov zobrazovaných objektov.

⁷ V prostredí semiotiky Jean Baudrillard (1988, 1994) túto skutočnosť komentuje konceptom hyperreality, kde sa naše spoznávanie sveta deje prostredníctvom obrazov (v širšom zmysle slova), keďže náš kontakt so svetom stráca autentickosť a je nahradzovaný inštitucionálnymi konštrukciami našej doby. Prvotná reprezentácia sa tak v našom vnímaní a prežívaní sveta ešte transformuje do sekundárnej (našej vnútornej) reprezentácie. Inými slovami snažíme sa simulovať znaky, čiže niečo čo samo o sebe nikdy neexistovalo, hoci sa javí reálnejším, než to čo má zobrazovať. Slovami Umberta Eca (1986), ide o "autentický falzifikát".

mapy pôsobiť ako aktér v sociálnych vzťahoch vedenia a praxe si vyžaduje zaoberať sa nielen otázkou jej interpretácie, ale i tým, do akých politických⁸ kontextov sa mapy dostávajú.

Niekoľko načrtnutých problémov poukazuje na potrebu zaujať stanovisko vlastnej situovanosti a následnej reflexie pozície ľudského aktéra pri produkcii máp. Inými slovami zblížiť zdanlivo mechanický problém konania ľudských aktérov kartografickej praxe s etickým problémom tohto konania, a to tým, že zohľadníme intencionálny charakter celého komplexu vzťahov a procesov produkcie máp zo strany človeka. Kartografia tak bude môcť dôkladnejšie, a najmä kriticky, postihnúť komplexnosť prvkov určujúcich vlastnosti mapy. Pri skúmaní prostriedkov takéhoto prístupu chceme nadviazať na prácu Johna Briana Harleyho.

"Mapy sú príliš dôležité na to, aby boli ponechané samotným kartografom" – príspevok Briana Harleyho

V článku *Cartography, Ethics and Social Theory* Brian Harley (1990) volá po etickej reflexii kartografickej praxe. Mapa je spoločenský produkt, má svoju vlastnú agendu a potenciál v sociálnej interakcii, a je produkovaná reálnymi aktérmi v sociálnom priestore. Harley v tejto práci znázorňuje vízie väčšej reflexie vlastnej práce zo strany kartografickej obce v spoločenskom a politickom kontexte, rovnako tak ale volá po dialógu o mapách s iným vednými odborníkmi. Zachádza ešte ďalej, snaží sa konceptuálne prekonať hranice medzi mapou, ako technickým výtvorom a mapou, ako umeleckým dielom, spojiť svoju pozíciu profesionálneho kartografa a spoločenského aktéra zodpovedného za svoje konanie. Upriamuje pozornosť na neodškriepiteľný (a zároveň nenahraditeľný) význam, aký majú mapy v dnešnej spoločnosti a zároveň uvažuje nad samotnými otázkami sociálnej organizácie a praxe, v ktorých mapy hrajú svoju rolu. Svojimi vlastnými slovami, snaží sa predstaviť „verejnú agendu“ kartografie, ktorá by rozšírila svoje vedomie mimo „úzky záber na presnosť a účelnosť“ a dokázala tam zahrnúť otázky životného prostredia, chudoby či práva a kultúry menšín (Harley 1990:2). Neuspokojuje sa s reflexiou mapy a kritikou svojich kolegov a kolegyň. Snaží sa „intervenovať“ (Harley 1992).

Brian Harley sa do popredia širšieho záujmu geografickej obce dostal koncom 80. rokov. V roku 1988, ako 56-ročný vydáva článok *Maps, knowledge and power* (Harley 1988), kde analyzuje mapu z prevratných pozícií semiotiky⁹, ikonológie¹⁰ a sociológie vedenia¹¹. Harley, sám profesionálny kartograf, ale predovšetkým historik a historiograf kartografie (v zmysle máp i ich tvorby), tu na bohatom množstve situovaných empirických príkladov ilustruje ako sa mapa dostávala a dostáva do politických vzťahov s štátmi, ríšami, ale i sociálnymi skupinami či triedami a ako dokáže slúžiť záujmu svojich tvorcov (v procesoch „transakcie moci“ (Harley 1988:287)) formami upriamovania pozornosti a marginalizácie vizuálnych a textových obrazov, prostredníctvom centralizácie, exklúzie a umlčovania (tzv. „subliminálnymi geometriami“ (Harley 1988:289)), reprezentačnými hierarchiami, symbolmi, ideologickými výrazmi dekorácie či autoritatívnej sebareprezentácie. Harley sa v tejto práci zameriava najmä na historické pramene a príklady máp z minulosti, aby sa následne mohol odraziť ku kritickej analýze súčasnej „politike mapy“.

V roku 1989 vydáva Harley esej *Deconstruction of the Map*, ktorá sa stáva jeho najznámejšou prácou, dodnes ostáva najcitovanejším textom časopisu *Cartographica*, a dočkala sa ďalších dvoch prepracovaných vydaní, čo v prípade relatívne krátkého článku nie je celkom bežné (Harley 1989,

⁸ Pod pojmom *politické* chápeme otázku konfigurácie mocenských vzťahov a pôsobení, a to tak v kontexte vedenia ako aj nediskurzívnych praktík. Otázke moci, vedenia a praxe sa budeme bližšie venovať v ďalšom texte.

⁹ Harley tu vytvára koncept, kde mapa je chápaná ako jazyk, so špecifickými znakovými systémami a príslušnými významovými vzťahmi, rovnako tak sa ale upriamuje i na praktiky a diskurzy obklopujúce tieto znakové systémy, ako aj na rétorickú hodnotu. Znatelný je vplyv Rolanda Barthesa ale i Ferdinanda de Saussurea, či z prostredia mapovej teórie Jacquesa Bartina.

¹⁰ Harley konkrétne nadväzoval na teórie Edwana Panofskyho z prostredia teórie vizuálneho umenia, argumentujúc o komplexnom vzťahu povrchu maliieb a hĺbky reprezentácie politickej mapy znázornenej vo významných špecifických symboloch – ikonách.

¹¹ Tu sa Harley opiera najmä o teórie produkcie pravdy Michela Foucaulta. Ten argumentoval, že pravda je sociálny produkt ukotvený v špecifických historických vzťahoch svojej produkcie, reprodukcie, ale i potláčania a utvárania systémov a mechanizmov transponujúcich formy moci, chápanými ako formy vedenia a naopak. Foucaultovi sa budeme bližšie venovať v ďalšom texte.

Harley 1992 a Harley 2001). Práve argumentami tejto state sa chceme zaoberať v ďalšej časti nášho príspevku. Predtým je však nutné terminologicky ale i kontextuálne Harleyho perspektívu situovať.

Najznámejšie Harleyho články boli uverejnené koncom 80. rokov¹². Jeho dovtedajšia kariéra viedla od historicko-geografického skúmania stredovekej anglickej krajiny (vrátane bohatého kartografického spracovania), cez podrobné skúmanie histórie britskej kartografie, zahŕňajúcej technické, ale i politické prvky, od doby ranej až neskorej modernity, až po kritickú historickú a historiografickú analýzu problematiky a filozofiu kartografickej histórie (Laxton 2001, Lilley 2004). Samotný vývoj Harleyho prác, ktorý dokumentuje jeho sústavný a systematický záujem o problematiku, však nie je jediným podstatným prvkom tohto situovania.

Koniec 80. rokov znamenal pomerne búrlivé obdobie premien v anglo-americkej (minimálne humánnej) geografii. Kritické prúdy marxizmu a feminizmu, v dialógu s teóriou štruktúracie a doplnené inváziou postmodernistickej a postštrukturalistickej teórie vytvorili pôdu pre tzv. kultúrny obrat v geografii (Philo 1992, 2000). Pre geografii to znamenalo niekoľko podstatných zmien. Po prvé, sama sa začala situovať do hodnotového spoločenského rámca a reflektovať (i keď rôznymi spôsobmi) spoločenské problémy a nerovnosti, často v kritickom vzťahu k vlastnej, koloniálnej histórii. Práve posledný bod bol zvlášť zreteľný vo vzťahu k mapovým zobrazeniam podmaňovanej krajiny v stáročnej histórii (nielen) britského kolonializmu a vytvárania obrazu „iného“, podmaneného sveta. Po druhé, rámcový obrat so sebou priniesol i zmenu epistemológie, ale i metodologickej praxe výskumu.

Geografia sa stále kritickejšie stavala voči programom objektívnej a exaktnej-holistickej vedy zaoberajúcej sa priestorovými vzorcami a zákonitosťami rozmiestnenia, rovnako ako kriticky reflektovala svoju samotnú pozíciu a prax v teréne, vzťahy so skúmanými sociálnymi aktérmi či ďalšie prvky širšieho sociálneho kontextu výskumu ako praxe. Napokon, po tretie, geografia sa v tomto období omnoho viac otvára iným vedeckým odvetviám, ale i filozofii a sociálnej a kultúrnej teórii. Rovnako tak na druhej strane, predovšetkým v niektorých sociálnych a humanitných vedách prebieha tzv. „priestorový obrat“, kde sa do popredia dostáva úloha priestoru v spoločenskom bádaní.

Harley sa tak dostáva do úzkeho dialógu s kritickými prúdmi v geografii a je súčasťou perspektívy, ktorá chápe vzťah kartografie a geografie ako niečo viac než iba komplementaritu, kde mapa slúži ako ilustračný prostriedok vyjadrenia geografického vedenia. Mapa sa stáva samostatným vedením, sama produkuje významy, vrátane formovania priamo geografických diskurzov. Popri tom geografia aj kartografia sú spoločne (i každá zvlášť) aktérmi širšieho priestoru spoločenskej praxe a ocitajú sa tu (okrem iného) s mnohými ďalšími neizolovanými komplexmi vedeckých disciplín. Inými slovami, kartografia sa môže (a má) do istej miery zaoberať tým, čím akákoľvek iná vedecká disciplína produkuje systémy vedenia.

Kľúčovým pre Harleyho ďalšiu prácu sa však stáva zoznámenie s francúzskou filozofiou, predovšetkým v postavách Michela Foucaulta a Jacquesa Derridu. Predtým než sa venujeme hlavnej analýze jeho kritickej perspektívy kartografie, chceli by sme v skratke priblížiť niekoľko kľúčových pojmov prebratých práve od Foucaulta a Derridu, ktoré stoja v pozadí Harleyho analýzy. Ide o pojmy diskurz, archeológia, dekonštrukcia a genealógia. Diskurz je kľúčovým prvkom Harleyho prístupu. Harley týmto pojmom explicitne odkazuje na Foucaulta a chápe ho ako „systém možností vedenia“ (Harley 1992:233). Diskurz je sociálnym, prípadne i inštitucionálnym rámcom uvažovania toho, čo môže byť povedané i chápané. Diskurz takto určuje možnosti pravdy.

Archeológia je metóda analýzy diskurzu, ktorú Foucault uplatňoval v svojom ranom diele, a ktorú teoreticky celistvo zhrnul v práci *Archeológia poznania* (Foucault 2002). Archeológia predstavuje „striktnú analýzu diskurzu“ (Dreyfus a Rabinow 1982:104). Foucault sa snaží spoznať nielen systém výpovedí, tvrdení či rečových aktov; základnou jednotkou je pre neho *énoncé* (výpoveď), komplex pravidiel určujúcich význam ako predpokladov vynášania tvrdení či súdov. Tvrdenie tak závisí od podmienok podľa diskurzu, v ktorom sa objavuje. Najdôležitejším prvkom skúmania týchto podmienok je spoznať ako je diskurz regulovaný svojim vlastným usporiadaním, svojimi zúčastnenými subjektmi, ale i externými silami (Foucault 1994a). Diskurz tak nie je iba

¹² Sám Harley náhle zomiera v roku 1991 (pozri Ravenhill 1992; Laxton 2001).

systém pravidiel, ale i systém praktík. Archeológia sa následne nesnaží o spoznanie myšlienok, reprezentácií, či obrazov diskurzu, uvažuje o ňom ako o samostatnom monumente, zaujíma ju špecifickosť a individualita diskurzu, nie kontinuita či predchodcovia diskurzu. Diskurz nie je uvažovaný ako reflektívny systém a archeológia nemá byť „formalizujúca ani interpretatívna“ (Foucault 2002:151). Fenomenológia významu, za ktorú môžeme archeológiu označiť, sa o diskurz zaujíma z deskriptívneho hľadiska a prostredia exteriority, ale hermeneutika sa snaží odhaliť transcendentálne významy emanujúce ("vyžarujúce") z diskurzu a nájsť v ňom prvky jemu nevlastné.

Dekonštrukcia je koncept zavedený Jacquesom Derridom. On sám ho použil na mnohých miestach (najznámejšie asi Derrida 1999), pričom sa ale vyhýba priamej definícii dekonštrukcie¹³. Dekonštrukcii najjednoduchšie porozumieme pomocou myšlienky logocentrizmu. Logocentrizmus zodpovedá metafyzickej predstave, ktorá odvodzuje všetky významy pomocou fixovanej centrickej idey loga¹⁴. Jedným z typických postupov dekonštrukcie je kritika dichotomického uvažovania, ktoré stavia do protikladov dvojice konceptov, z ktorých jeden je uvažovaný ako centrálny či privilegiovaný, a druhý je jeho opakom, rovnako tak ale i doplnkom, či derivátom¹⁵. Derrida (1999) upriamuje pozornosť na násilný charakter hierarchií, ktoré sú premietnuté do binárnych opozitných vzťahov. Postupom dekonštrukcie je podľa neho odhaliť asymetriu binárnych vzťahov a prisudzovanú hierarchiu v nich, nájsť slabé body a zlyhania tejto hierarchie a vytvoriť odlišný koncept významu a diferencie. Derrida namiesto pojmu *diferencia* používa neologizmus *différance* (diferancia, pozri Derrida 1993), ktorý označuje synchronické vytvorenie významu pomocou jeho umiestnenia s ostatnými významami a pomocou konkrétnych odlišností vo význame (od *différer* – líšiť sa). Zároveň sa ale viaže i k diachronickému charakteru tvorby významu pomocou nekonečného radu odvodzovania a upresňovania pomocou ďalších a ďalších slov, od ktorých sa pôvodný pojem líši (od *différent* – oddialiť). Dekonštrukcia inými slovami prehľadáva štruktúry konštrukcie významov v prostredí jazyka (čo je jeden z rozdielov oproti archeológii) a skúma význam textu s vedomím predpokladov, ktoré obyčajne tvorbu takýchto významov sprevádzajú.

Genealógia ako Foucaultova metóda skúma historické formovanie konštituentov subjektu, ako sú vedenie, pravda, morálka, láska, či sexualita, ktoré zdanlivo nemajú históriu a mali by tak existovať v stabilnej univerzálnej podobe (Foucault 1994b; 1999). Genealógia nehľadá pôvod v meta-historickom používaní univerzálií, v koncepte prapodstaty a náhleho fixného vzniku. Foucault využíva kontrast konceptov *Herkunft* a *Ursprung*¹⁶, ktoré oba môžu znamenať pôvod (Foucault 1994b). Pojem *Ursprung* podľa neho označuje prapodstatu, hľadanie pôvodu, a takýto prístup odmieta na príklade konceptov, akými sú sloboda (ktorá je podľa neho vynálezom vládnucej triedy), veda (ktorá vznikla ako väšeň súboja vedcov) a rozum (rozumovo upravená náhoda), ktoré podľa neho nemajú večný počiatok, ale historický proces utvárania. Foucault pracuje (a to i v empirických prácach, predovšetkým pozri Foucault 1999, 2003a,b, 2004,) s konceptom *Herkunft*, ktorý znamená genetický kmeň, komplex konfliktov, multiplicit a „myriády začiatkov“, ktoré dávajú vzniknúť špecifickým konceptom tvoriacim ľudský subjekt. Foucault vždy zdôrazňoval moc ako kľúčový produktívny¹⁷ prvok takýchto konceptov a zaujímajú ho najmä vzťahy medzi mocou a vedením, so svojím obojstranným charakterom, tzv. komplexu moci – vedenia.

Spomínané štyri pojmy stoja v základoch kľúčovej analýzy mapy a kartografie, ktorú Harley ponúkol v práci *Deconstruction of the Map* a ktorej sa budeme bližšie venovať v ďalšom oddiele.

¹³ Negatívne však dekonštrukciu vymedzuje ako *ne-analýzu*, *ne-metódu* a *ne-kritiku*. (Derrida 1985:3)

¹⁴ *Logos* je grécky pojem označujúci slovo, ale i duch, rozum, či význam, v ich komplexnom prepojení do jednej entity.

¹⁵ Typickými príkladmi sú prítomnosť/absencia, identita/odlišnosť, význam/bezvýznamnosť. Binárne vzťahy sú však prítomné nielen v abstraktných konceptoch, ale i v uvažovaní, ktoré formuje a zosobňuje sociálne vzťahy. Pojmom *falologocentrizmus* takto Derrida napríklad označuje binárny vzťah maskulínneho univerza a jeho feminínneho doplnku a odvodenia; podobné hierarchické vzťahy existujú v konceptualizácii rozličných kultúr vzhľadom na naše vlastné kultúrne prostredie (etnocentrizmus).

¹⁶ Oba koncepty sa objavujú u filozofa Friedricha Nietzscheho, predovšetkým (a v tej podobe, ako o nich uvažuje Foucault) v práci *Genealógia morálky* (Nietzsche 2001).

¹⁷ Na rozdiel od bežnej teórie moci ako reštriktívneho faktora, napríklad v podaní predstaviteľov kritickej teórie, akými sú Theodor Adorno a Max Horkheimer.

„Čítať okraje textu“ – Dekonstrukcia mapy

Harley na tomto mieste pod pojmom dekonštrukcia rozumie kompiláciu viacerých analytických postupov, ktoré sme spomenuli v predchádzajúcom texte. Postupne sa tak snaží o foucaultovskú analýzu pravidiel diskurzívnych formácií kartografie (archeológiu), derridovské skúmanie textuality¹⁸ mapy a predovšetkým jej rétorickej dimenzie (dekonštrukcia v užšom zmysle slova) a napokon sa vracia k Foucaultovi a analyzuje spoločenskú funkciu mapy, ako vzťahu medzi mocou a vedením (genealógia). Cieľom dekonštrukcie pre neho je „čítať medzi riadkami mapy – 'na okraji textu' – a pomocou jej trópov¹⁹ odhaľovať mlčania a protiklady, ktoré spochybňujú zdanlivú česť obrazu“ (Harley 1992:233). Kartografické fakty sú tak podľa neho faktami iba v „špecifických kultúrnych perspektívach“.

Prvá Harleyho otázka znie: „Aké druhy pravidiel ovládajú vývoj kartografie?“. Pod kartografiou takto rozumie komplexy teoretického a praktického vedenia, ktoré sa používajú na konštrukciu máp ako špecifických módov reprezentácie. Tieto komplexy sú historicky a kultúrne špecifické, Harley medzi nimi ale rozlišuje technické pravidlá (týkajúce sa technickej produkcie mapy a viditeľné priamo v kartografických produktoch) a kultúrne (viac prehliadané, týkajúce sa kultúrnych módov tvorby máp) a obe tieto skupiny späť obracia k archeologickej metóde Foucaulta.

Analýza technických pravidiel kartografie sa sústreďuje na tendencie v európskej kartografii od začiatku sedemnásteho storočia, kedy epistemologický zlom obrátil kartografiu smerom k snahe o tvorbu „korektného“ relačného modelu terénu“ (Harley 1992:234). Princiipiálne snahy kartografie sa orientujú na objektívne a reálne objekty sveta, existujúce nezávisle od človeka, ich vyjadrenie v matematických termínoch, výhradnú pozíciu systematického a priameho empirického merania a nezávislej verifikácie výsledných dát. Tento prístup sa podľa Harleyho zvykol uplatňovať nielen na topografických mapách (ku ktorým uchováva väčšie sympatie z hľadiska etiky – Harley 1990), ale i na tematických mapách. Kartografia verí v lineárny pokrok a schopnosť zrkadlenia prírody približujúc sa dokonalosti. Takýmto spôsobom nielen odmieta kartografické postupy minulosti (ako zastarané, nedokonalé), ale i kartografické princípy a zobrazenia iných kultúr.

Aby sa mohol obrátiť k sfére kultúrnych pravidiel kartografie, Harley uvádza dva príklady topografických máp, na ktorých dodržiavané zásady pozitivistického programu viedli k politickým diskrepanciám. Týmito príkladmi sú diskusia o Petersovom zobrazení a problém sovietskych vojenských máp. Petersovo (alebo Gallovo-Petersovo) zobrazenie je valcovým ekvivalentným zobrazením a Arno Preters ho prezentoval v roku 1973, no neskôr najmä v jeho knihe *The New Cartography* (Peters 1983), hoci úzko nadväzovala na prácu Jamesa Galla z konca 19. storočia²⁰ (Gall 1885). Peters predstavu zobrazenia celého zemského povrchu uviedol do politickej implikácie vo vzťahu k tradičnému a prevládajúcemu zobrazeniu v Merkatorovom zobrazení, ktoré je valcové a konformné. Problémom, na ktorý Peters upozornil je, že Merkatorovo zobrazenie obsahuje zväčšujúce sa skreslenia smerom k pólom, v dôsledku čoho sa Afrika zobrazuje plošne skoro rovnaká ako Grónsko (hoci je zhruba 13-krát väčšia), či Brazília sa zdá byť rozlohou totožná s Aljaškou (približne 5-násobný rozdiel) – pozri obr. 1 a obr. 2.

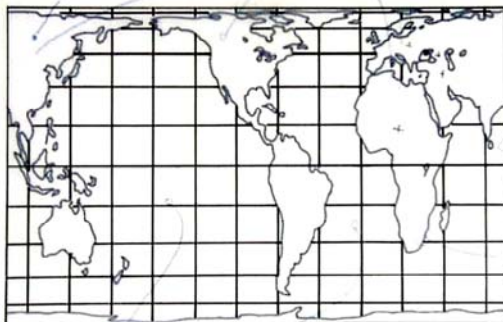
Toto zobrazenie tak zobrazovalo bývalé koloniálne mocnosti bohatého severu (ktoré zároveň predstavovali najproduktívnejšiu oblasť tvorby máp) v omnoho väčšej relatívnej rozlohe než rozvojové štáty, ktoré sa nachádzajú v blízkosti rovníka. Zdanlivo bezvýznamná otázka v skutočnosti stála v centre pozornosti práve v krajinách ležiacich mimo rozvinutého severu a samotné Merkatorovo zobrazenie bolo považované za pozostatok koloniálnej reprezentácie. Celý problém sa stretol s búrlivou odozvou v anglo-amerických kartografických kruhoch, kde sa proti sebe ostro postavili dva tábory: jeden obhajoval Merkatorovo zobrazenie a obviňoval Petersa z nezmyselnosti takýchto argumentov, ale i z podkopávania zaužívaných kartografických pravidiel, ktoré mali zabezpečovať neutralitu výsledného vedenia. Na druhej strane bol tábor, ktorý volal po reflexii kartografickej

¹⁸ Uvažovanie o mape ako o texte.

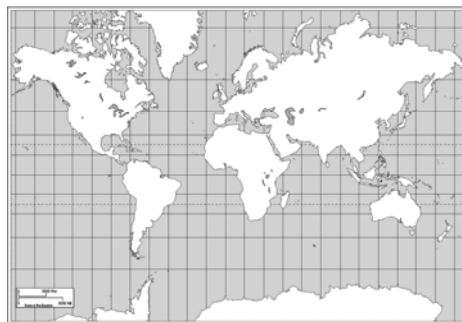
¹⁹ Práve myšlienka jazykových figúr využívajúcich obraznosť a podobnosť prináša pozoruhodné analytické výsledky, pokiaľ o mape uvažujeme ako o texte.

²⁰ Sám Peters Gallovu zásluhu z veľkej miery opomínal a uznanie svojmu predchodcovi prejavil až v 90. rokoch, hoci je pravdepodobné, že jeho postup bol naozaj jeho samostatnou zásluhou. Dovtedy používaný pojem „Gallovo ortografické zobrazenie“ sa neskôr zmenil na Gallovo-Petersovo zobrazenie, hoci Peters i naďalej Gallovo meno vynechával (Robinson 1985, Harley 1992).

praxe v politickom kontexte (pozri napr. Porter a Voxland 1986; Snyder 1988; Vujakovic 1989). Jedným z výsledkov bolo spoločné prehlásenie siedmich severoamerických geografických organizácií žiadajúcich vydavateľstvá, aby nepoužívali konformné zobrazenia (vrátane Petersovho a Merkatorovho zobrazenia) v atlasoch a na nástenných mapách (Robinson 1990)²¹.

Obr. 1 Petersovo zobrazenie

Obr. 2 Merkatorovo zobrazenie

Druhý príklad sa relatívne menej viaže k technickým pravidlám kartografie, o to viac však rezonoval aj mimo odbornej obci. V roku 1988 sovietske úrady priznali, že takmer 60 rokov falšovali topografické mapy s cieľom dezinformovať svojho politického a vojenského nepriateľa. Pozoruhodným sa, podľa Harleyho, stala najmä odozva západnej tlače, ktorá nereagovala ani tak na spochybnenie vierohodnosti kartografických produktov na konci 20. storočia, ale jednoducho problém zúžila na politickú kritiku Sovietskeho zväzu s jeho „paranoidnou“ či „podvodníckou“ politikou, kým obraz západu ostal v znamení „uctievania pravdy“ (Harley 1992:235-236).

Oba príklady sú obrazmi toho, čo Harley pomenoval kultúrnymi pravidlami kartografie. Tieto sú ukotvené v hodnotách etnicity, politiky, náboženstva či sociálnej skupiny a triedy a práve ony sú v kartografickom vedomí umlčované. Práve ony však, podľa Harleyho, odvolávajúceho sa na Foucaulta, reprodujú v mapách svoj rád usporiadania a hierarchie praktík.

Typickým príkladom tohto problému (podobným sporu o Petersovo zobrazenie) je etnocentrické usporiadanie mapového zobrazovania. Od čias starovekých civilizácií sa zobrazovanie poznateľného sveta konštruovalo s centrálnou pozíciou vlastného teritória. Paradoxom je, že táto tendencia nevymizla ani so zavedením karteziánskeho systému a epistemologický zlom sa tak podľa Harleyho odohráva iba čiastočne – v rovine technológie. Ideológia kartografie ale ostáva rovnaká.

Nadväzne sa otázka rozmiestňovania a centrality zobrazenia posúva do roviny zobrazenia ako zahrnutia a vynechania. Harley argumentuje, že od najstarších čias mapy inklúziou a exklúziou znakových zobrazení reflektovali dôležitosť signifikovaných prvkov vo vonkajšom sociálnom svete. Takto bývali v stredoveku zobrazované zámky, kostoly, či sídla príslušníkov vládnucej vrstvy, naopak vynechávané boli často obydlia poddaných, ale i niektoré cesty a podobne. Relevancia a význam prvkov reality je kľúčovým pre inklúziu a exklúziu v mapovom zobrazení i v dnešnej kartografickej praxi, napriek tomu táto otázka (a otázka toho, kto o tom rozhoduje) je v kartografických diskusiách pomerne (a prekvapujúco) nedocenená, hoci stále viac viditeľná (napríklad pri mapách s účasťou komerčných subjektov, ktoré si zabezpečujú miesto reklamy priamo na mape).

Predtým ako sa pokúsime mapu dekonštruovať, ak chceme v súlade s Harleym nasledovať Derridov program, je potrebné charakterizovať mapu ako text. Harley tak umiestňuje text do širšieho semiotického kontextu a mapu, aj napriek absencii gramatiky a syntaxe, považuje za „konštrukcie uplatňujúce konvenčné znakové systémy“ (Harley 1992:238) a tvrdí, že takto sa z nej stáva text, aspoň pre potreby praxe dekonštrukcie. Táto prax totiž poskytuje nové možnosti pre pohľad na mapu. Tam kde bola „transparentná zrozumiteľnosť“ sa objavuje „veľavravná nejasnosť“. S „faktom“ sa spája „mýtus“, „nevinnosť“ príberá „duplicitu“, formálna veda a kognitívna psychológia sú konfrontované s históriou a antropológiou obrazu. Mapa sa stáva „literárnou tvárou repre-

²¹ Merkatorovo zobrazenie má napriek tomu doteraz veľké uplatnenie v navigácii a napríklad je na ňom založená i služba Google Maps, ktorá umožňuje plynulý prechod zobrazovacími úrovňami rozlíšenia.

zentácie“ a „sociálnym dôsledkom kartografickej praxe“. To všetko dekonštrukcia umožňuje bližším a hlbším pohľadom na text.

Ako jeden z najvýznamnejších prvkov dekonštrukcie pre prax však zdôrazňuje Harley takto pomyselnú rétorickú hodnotu a súčasť mapy a zachádza ešte bližšie do dialógu s kultúrnou teóriou (napr. Barthez 1986, 2005; Eagleton 1983). Rétorický (nie totožný so štylistickým) prvok mapy je na prvý pohľad niečo, čo nepatrí do predstavy objektívnej a neutrálnej koncepcie kartografie. Tento rétorický prvok má dve dôležité vlastnosti: po prvé, je nosným prvkom každého diskurzu (čiže aj diskurzu mapy tak, ako sme ho ponímali pri diskusii o archeológii mapy) a po druhé, rétorické má v sebe nevyhnutný aspekt funkcie presvedčovania, na rozdiel od výhradne reflektívnej a informačnej úlohy „objektívnej“ mapy. Inými slovami, rétorike mapy sa nevyhneme, ale práve ona popiera predstavu mapy ako deskriptora a zároveň od nás vyžaduje zaoberať sa mapou v hlbšom kontexte teórie reprezentácie. Podľa Normana Fairclougha (1995) je diskurz zároveň sociálnou praktikou, čo znamená pozrieť sa na mapu nielen ako na nositeľku situovaných argumentačných pozícií, ale aj na aktérku takejto diskusie na rozhraní reálneho a reprezentovaného sveta.

Ako príklad dekonštrukcie mapy uvádza Harley analýzu oficiálnej cestnej mapy Severnej Karolíny (Wood a Fels 1986). Denis Wood a John Fels na túto mapu hľadajú ako na text, pričom svoje skúmanie začínajú práve na „okrajoch“ mapy. Jednu stranu pokrýva súpis zaujímavostí Severnej Karolíny – ilustrovaný fotkami, medzi ktorými je antilopa oryx (rezidentka Štátnej zoologickej záhrady), Irokézka žena vyrábajúca bižutériu, lyžiarsky vleč, piesočná duna (ale žiadne mestá) – trafikon trajektu, uvítanie od guvernéra a modlitba motoristov... Na druhej strane, Severná Karolína, lemovaná svetlozltou Južnou Karolínou a Virgíniou, Georgiou a Tennessee, obmývaná svetlomodným Atlantikom, je reprezentovaná sieťovinou červených, čiernych, modrých, zelených a žltých línií na bielom pozadí, v priesečníkoch zvýraznenými čiernymi alebo ružovými znakmi... Vľavo od nadpisu je kresba vejúcej štátnej vlajky, vpravo je kresba kardinála ("štátny vták") na konári kvitnúceho driena ("štátny kvet") ozdobená bzučiacou včelou zachytenou v lete ("štátny hmyz") – pozri D. Wood a J. Fels (1986:54).

Mozaika týchto prvkov si vyžaduje kód. Pokiaľ ním disponujeme, môžeme slovami Harleyho čítať „druhý text v mape“ (Harley 1992:240). Kartografická informácia v tejto mape obsahuje informáciu ako sa dostať z bodu A do bodu B, rovnako ale prezrádza o tejto mape omnoho viac, obsahuje zvädzanie, vymedzenie a vylúčenie iného, referenciu na tradíciu, históriu (vo vymedzenom priestore), náboženstvo, ekonomiku či politickú reprezentáciu štátu. Kartografický rámec v sebe uchováva topologickú matematickú informáciu a sociálnu geografiu tohto teritória²². Za vytvorenie reprezentačnej perspektívy je však zodpovedný kartograf.

V poslednej časti exkurzie do Harleyho kritiky sa chceme bližšie zamerať na už niekoľkokrát spomínané chápanie kartografie ako praxe. Harley sa snaží predovšetkým zachytiť kartografiu v komplexných maticiach vzťahov medzi mocou a vedením a to tak v kontexte toho, čo nazýva „externá“ moc a „interná“ moc disciplíny (pozri Rouse 1987).

Externá moc je zreteľná ak sa do procesu tvorby (ale aj šírenia a pod.) mapy zapája istá forma vlády, resp. politickej inštitúcie. Moc tak môže byť uplatnená na mapu (nárokmi patrónov, sponzorov a pod.). Rovnako ale môže byť uplatnená mapou. Mapa tu predstavuje nástroj mocenského vzťahu tým, že tvorí nové vedenie o svete, rovnako tak ale tvorí i samotný svet, určuje hranice priestorovej orientácie, ale i priestorového vedenia, určuje i dostupnosť tak k vedeniu o svete, ale aj k svetu samotnému. Mapa taktiež uľahčuje kontrolu a dozor nad spoločnosťou určením rámca, kde sa tieto budú pohybovať.

Moc je ale vlastná i kartografii samotnej. Harley tu zdôrazňuje Foucaultovu (1999) analýzu moci ako „všadeprítomnej“. Všadeprítomnosť moci ale neznamená jej všemožné objatie sociálneho priestoru, dôvodom je naopak všadeprítomnosť zdrojov, z ktorých moc pochádza a šíri sa. Mapa je iba jedným z nich. „Moc pochádza z mapy ale prekračuje spôsob akým je mapa tvorená“ (Harley 1992:244). Mapy zahŕňajú procesy selekcie, generalizácie a abstrakcie, ktoré podliehajú podobným technológiám moci, aké sú uplatňované napríklad pri normalizovaní a spravovaní kra-

²² Opäť treba podotknúť, že Brian Harley (napr. Harley 1990) sa stavia pomerne odlišným spôsobom k topografickým a tematickým mapám. Kým u prvých upozorňuje na prvky, ktoré zdanlivo neutrálnu kompozíciu mapy obklopujú a požaduje ich reflexiu a diskusiu (nielen) v rámci kartografickej obce, pri tematických mapách sa púšťa do rozsiahlejšej kritiky výsledných produktov.

jiny²³. Slovami Harleyho, „všetci sme väzňami priestorovej matice“. Rovnako tak sme i „väzňami“ reprezentácie tejto matice a aj vzájomnej súhry a konfliktov medzi reprezentáciou a sociálnym priestorom nášho prežívania.

Moc kartografa nie je uplatňovaná priamo na iného človeka, ale na „vedenie o svete umožnené ľudom všeobecne“²⁴. Toto vedenie sa transformuje z lokálneho a šíri sa do univerzálneho prostredia konceptualizácie teritória. Harley spomína stav, keď kartografia niekedy hovorí už iba o mápách, porovnáva a hodnotí ich, no zabúda na ich predpokladaný vzťah s krajinou, s tými prvkami „objektívnej reality“, o ktorých reprezentáciu sa programovo usiluje. Zdôrazňuje tým často nevedomý (resp. nezámerný) charakter produkcie a distribúcie vedenia a diaspórnu povahu moci kartografie v tomto kontexte. Tým viac ale žiada kritickú analýzu kartografickej praxe.

Mapy sú podľa Harleyho „autoritatívnymi obrazmi“ (Harley 1992:247), ktoré dokážu zmeniť ale i uchovať status quo spoločnosti. Kartografi sú v konečnom dôsledku tými, kto do máp pridáva navyše prvky matematickej reprezentácie (a aj tú formujú oni sami) a produkujú finálne vedenie, hoci rozhodnutie o tomto môže v prvom rade ležať na pleciach zadávateľov produktu. Ako sme však mohli vidieť, perspektív, kde kartografia uplatňuje svoj potenciál v úlohe spoločenského aktéra, je viac než dosť a tým sa opäť dostávame k Harleyho volaniu po kartografickej etike.

V záverečnej časti nášho príspevku chceme ilustrovať niektoré témy diskutované v predchádzajúcom texte na dvoch príkladoch viažucich sa na kartografickú prax na Slovensku s priamou implikáciou aj v politickej geografii, resp. kartografickej edukácii.

Politický kontext mapy a etický rozmer kartografie

Ukazuje sa, že vplyv na celkový proces tvorby máp majú často latentné a nepriame faktory, medzi inými aj politická situácia a potreba vykreslenia určitej témy ako hrozby alebo inej pozoruhodnej vyskytujúcej sa udalosti. Tieto aspekty v podobe subjektívnych štylotvorných faktorov, pôsobiacich na tvorbu máp, na Slovensku analyzoval predovšetkým Ján Pravda (1990). Patria sem významné vplyvy odbornej vyspelosti, chápanie predmetu mapového vyjadrenia a individuálne sklonov pôvodcov a zostavovateľov máp.

Príkladom ako prezentovať jav ako skrytú hrozbu, alebo neúmerne zveličenie je viacero. Jedným, najviac používaným aj v súčasnosti, je voľba intervalového rozdelenia intenzity javu. V prípade demografických udalostí ide najčastejšie o kartogramovú reprezentáciu niektorého javu s intervalovým rozdelením intenzity zastúpenia určitej štruktúry v štatistickej jednotke. V procese počítačovej tvorby máp je veľmi častým jav, ktorý opisuje Mark Monmonier (2000:43). Podľa neho je počítačový program na tvorbu máp často nastavený na schému rozdeľujúcu škálu mapovaného javu napr. na päť rovnakých intervalov. Toto predvolené nastavenie je podľa Monmoniera (2000:43) veľmi vhodné ako stratégia na prezentovanie vlastných údajov s účelom zvýšenia atraktivity produktu. Zdá sa, že pri navrhovaní softvéru na tvorbu máp sú odborníci z oblasti geografie a kartografie málo zainteresovaní a vývojári programu predpokladajú zručnosť v aspektoch korektnej vizualizácie údajov u používateľov týchto programov. Často však neskúsená alebo nekritická používateľská obec, tvoriaca mapy, túto predvolenú možnosť prijíma ako štandardné riešenie, a nie ako východiskový bod. Odlišné rozdelenie do intervalov tak vedie často k úplne odlišným interpretáciám. Tento názor potvrdzujú aj naše skúsenosti. Preto je na túto problematiku potrebné upriamiť pozornosť najmä v pedagogickom procese.

Napríklad, v prostredí humánnej geografie vo vedeckej aj pedagogickej sfére, patrí k najčastejšie využívaným nástrojom americký program MapInfo²⁵. Viacero prác ukazuje, že zrejme najobľúbenejšou kartografickou metódou v slovenskej geografii je metóda kartogramu. Tento program predvolene ponúka metódu rovnakého počtu intervalov (*Equal count*) s piatimi intervalmi. Táto možnosť zaradí do každého intervalu približne rovnaký počet údajov. Ak nie je rozsah deliteľný počtom intervalov, program automaticky zaradí zostávajúce údaje do vhodných intervalov.

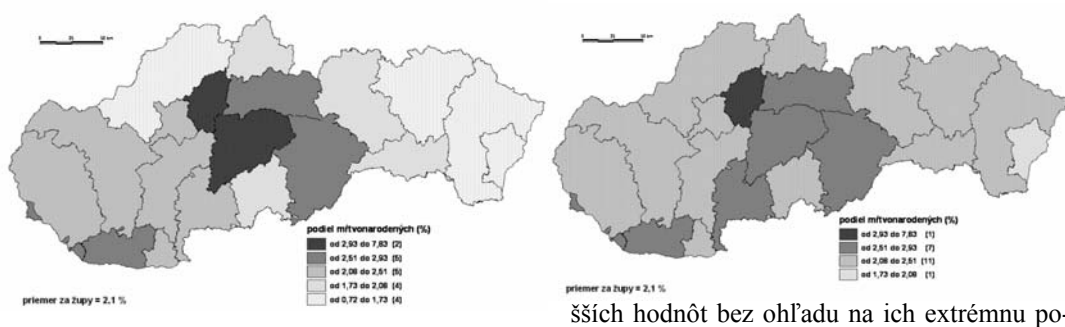
²³ Nie je tu myslený štát.

²⁴ Terminológii Foucaulta, kartografia disponuje skôr možnosťou *governmentality* než *biomoci* (pozri. napr. Foucault 2004).

²⁵ Podľa našich skúseností disponuje predvolenou metódou rozdelenia údajov do rovnakého počtu intervalov spomedzi u nás najčastejšie používaných programov iba program MapInfo. V programe ArcGIS 9.0 je predvolenou metódou pri tvorbe kartogramov metóda prirodzených zlomov.

V mnohých prípadoch je oveľa vhodnejšou metódou rozdelenie intervalov na základe prirodzených zlomov alebo použitím iných metód. Vizualne rozdiely ukážeme na praktickom príklade (obr. 3). Vytvorili sme kartogram indexu mŕtvonarodenosti²⁶ v slovenských župách v roku 1892. V prvom prípade sme použili spomenuté ponúknuté predvolené nastavenie intervalov s rovnakým zastúpením priestorových jednotiek (žúp). Hodnoty sledovaného indexu sa pohybovali v rozmedzí od 1,73 do 7,83. Najvyššiu hodnotu indexu 7,83 mala iba jedna župa, všetky ostatné boli v rozmedzí do hodnoty indexu 2,83 vrátane.

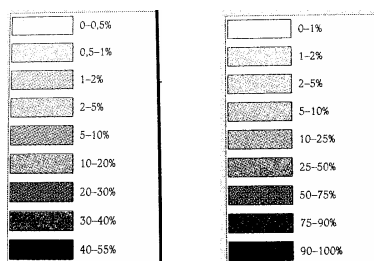
Program zbytočne vytvoril až 5 intervalov, pričom do intervalu s najvyššími hodnotami bola zaradená nielen extrémna hodnota, ale aj ďalšia nižšia, čím sa potvrdil predpoklad zdôraznenia najvy-

Obr. 3 Rozdelenie do rovnakého počtu intervalov (vľavo hore) a rozdelenie pomocou smerodajnej odchýlky (vpravo)

šších hodnôt bez ohľadu na ich extrémnu pozíciu. Takto vizualizované údaje sa javia v tomto prípade výraznejšie, resp. atraktívnejšie. Menší počet intervalov by agregoval ešte viac hodnôt v najvyššom intervale. Viac žúp by tak malo zdanlivo „hrozivejšie“ hodnoty. Pri voľbe intervalového začlenenia pomocou smerodajnej odchýlky už program predvolene ponúkol iba 4 intervaly so zdôraznením extrémnych hodnôt a najväčším intervalom určeným pre priemerné hodnoty. Mapa ukazuje hodnoty podpriemerné a priemerné so samostatným intervalom pre extrémne hodnoty.

Inú kategóriu príkladov predstavuje farebná stupnica použitá pri intervaloch máp Maďarska z obdobia druhej svetovej vojny. V tzv. Stredoeurópskom atlase sú kartograficky prezentované niektoré demografické údaje ako etnické a náboženské pomery, veková štruktúra, gramotnosť a iné údaje v strednej Európe (nielen v Karpatskej kotline). Zaujímavá je séria máp náboženského rozvrstvenia stredoeurópskeho regiónu na základe najpočetnejších vierovyznaní (rímsko- a gréckokatolícke, protestantské, pravoslávne, moslimské). Posledná mapa je mapa rozmiestnenia obyvateľstva židovského vierovyznania. Vo všetkých mapách je kartogramovou metódou zobrazený podiel na úrovni okresov. Intervaly a farebná stupnica sú pre všetky vyznania rovnaké. Výnimku tvorí posledná mapa rozmiestnenia židov (obr. 4). Farebná stupnica je rovnaká, avšak pri bližšom pohľade je zrejme iné intervalové rozdelenie. Kým pri iných vyznaniach predstavuje najtmavšia farba 90 – 100% zastúpenie príslušníkov daného vyznania, v židovskej populácii je to 40 – 55%.

Obr. 4 Intervaly a farebná stupnica zastúpenia príslušníkov židovského náboženstva (vľavo) a ostatných vierovyznaní (vpravo) použité v atlase Közép-Európa Atlasz (Rónai 1993)

²⁶ Počet mŕtvonarodených na 100 živonarodených v určitom časovom intervale.

Na základe vnímania z predchádzajúcich máp, na prvý pohľad, sa tak čitateľovi javí ich vysoký podiel. Je ťažko pochopiteľné, že v období druhej svetovej vojny išlo o náhodu v stupňujúcej sa protizidovskej atmosfére v európskom priestore. Skôr mohlo ísť o naznačenie aktuálnosti riešenia ich zdanlivo vysokého zastúpenia.

Záver

Tento článok načrtol potrebu diskusie v záležitostiach etiky v kartografii, ktorej by sa mala venovať zvýšená pozornosť najmä pri výučbe tvorby máp v čase, keď je tvorba mapy otázkou niekoľkých kliknutí myšou často bez uvedomenia a hľadania hlbších súvislostí. Je dôležité, aby sa pri tvorbe máp dostalo do popredia uvedomenie, že mapy komunikujú pomocou znakov presahujúcich explicitnú legendu a reprezentované údaje zobrazené v mape alebo použité metódy zobrazenia údajov odrážajú kultúrne prostredie, ktorého sú súčasťou (Slocum et al. 2005).

Jeremy Crampton a John Krygier (2006) vytyčujú agendu kritickej kartografie, ktorá dokáže kontextualizovať svoje vlastné vedenie v kontexte moci ktorá ho produkuje, distribuuje či reflektuje. V príspevku sme ukázali ako sa vzťahom k moci kartografia stáva politickou záležitosťou. Podľa nášho názoru by implikáciou tohto poznatku malo byť na prvom mieste dôsledné etické prehodnotenie kartografickej praxe. Ďalšie možnosti a stratégie však ostávajú otvorené.

Príspevok vznikol s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja v rámci úlohy „Demografia a demogeografia, dôležité vedné disciplíny a ich význam pre spoločnosť“ č. LPP-0109-06.

Literatúra

- BARTHES, R. (1986). *Mythologies*. London (Grafton).
- BARTHES, R. (2005). *Empire of Signs*. New York (Anchor Books).
- BAUDRILLARD, J. (1988). *America*. London (Verso Books).
- BAUDRILLARD, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor (University of Michigan Press).
- CRAMPTON, J., KRYGIER, J. (2006). An Introduction to Critical Cartography. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 4, s. 11-33.
- DERRIDA, J. (1985). Letter to a Japanese Friend. In: Wood, D., Bernasconi, R. (Eds.): *Derrida and Différance*. Warwick (Parousia).
- DERRIDA, J. (1993). *Texty k dekonstrukci*. Bratislava (Archa).
- DERRIDA, J. (1999). *Gramatológia*. Bratislava (Archa).
- DREYFUSS, H., RABINOW, P. (1982). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago (University of Chicago Press).
- EAGLETON, T. (1983). *Literary Theory: An Introduction*. Oxford (Blackwell).
- ECO, U. (1986). *Travels in Hyperreality*. New York (Harcourt).
- FAIRCLOUGH, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Harlow (Longmann).
- FOUCAULT, M. (1994a). Rád diskurzu. In: Foucault, M.: *Diskurs, autor, genealogie*. Praha (Svoboda).
- FOUCAULT, M. (1994b). Nietzsche, genealogie, historie. In: Foucault, M.: *Diskurs, autor, genealogie*. Praha (Svoboda).
- FOUCAULT, M. (1999). *Dějiny sexuality I. Vůle k věděni*. Praha (Herrman a synové).
- FOUCAULT, M. (2002). *Archeologie věděni*. Praha (Herrman a synové).
- FOUCAULT, M. (2003a). *Dějiny sexuality II. Užívání slasti*. Praha (Herrman a synové).
- FOUCAULT, M. (2003b). *Dějiny sexuality III. Péče o sebe*. Praha (Herrman a synové).
- FOUCAULT, M. (2004). *Moc, subjekt a sexualita*. Bratislava (Kalligram).
- GALL, J. (1885). Use of cylindrical projections for geographical, astronomical, and scientific purposes. *Scottish Geographical Magazine*, 1, s. 119-123.
- HARLEY, J. B. (1988). Maps, knowledge and power. In: Cosgrove, D., Daniels, S. (Eds.): *The Iconography of Landscape: Essays on the Symbolic Representation, Design and Use of Past Environments*. Cambridge (Cambridge University Press).
- HARLEY, J. B. (1989). Deconstructing the map. *Cartographica*, 26, s. 1-20.
- HARLEY, J. B. (1990). Cartography, Ethics and Social Theory. *Cartographica*, 27, s. 1-23.

- HARLEY, J. B. (1992). Deconstructing the map. In: Barnes, T., Duncan, J. (Eds.): *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape*. London (Routledge).
- HARLEY, J. B. (2001). *The New Nature of Maps. Essays in the History of Cartography*. Baltimore (John Hopkins University Press).
- KANT, I. (2001). *Kritika čistého rozumu*. Praha (Oikoymenth).
- LAXTON, P. (2001). Preface. In: Harley, J. B.: *The New Nature of Map. Essays in the History of Cartography*. Baltimore (John Hopkins University Press).
- LILLEY, K. (2004). J. Brian Harley. In: Hubbard, P., Kitchin, R., Valentine, G. (Eds.): *Key Thinkers on Space and Place*. London (Sage).
- MONMONIER, M. (2000). *Proč mapy lžou*. Praha (Computer Press).
- NIETZSCHE, F. (2001). *Genealogie morálky*. Praha (Aurora).
- PETERS, A. (1983). *The New Cartography*. New York (Friendship Press).
- PHILO, C. (1992). Foucault's geography. *Environment and Planning D: Society and Space*, 10, s. 137-161.
- PHILO, C. (2000). More words, more worlds: reflections on the 'cultural turn' and human geography. In: Cook, I., Crouch, D., Naylor, S., Ryan, J. (Eds.): *Cultural Turns/Geographical Turns*. Harlow (Longmann).
- PORTER, P., VOXLEY, P. (1996). Distortion in maps: the Peters projection and other devilments. *Focus*, 36, s. 22-30.
- PRAVDA, J. (1990). *Základy koncepcie mapového jazyka*. Bratislava (Geografický ústav SAV).
- RAVENHILL, W. (1992). *John Brian Harley, 1932-1991*. Transactions of the Institute of British Geographers, 17, s. 363-369.
- ROBINSON, A. H. (1985). Arno Peters and his new cartography. *American Cartographer*, 12, s. 103-111.
- ROBINSON, A. H. (1990). Rectangular World Maps – No! *Professional Geographer*, 42, s. 101-104.
- RÓNAI, A. ed. (1993). *Közép-Európa Atlasz*. Budapest, Balatonfűrdő (Püski Kiadó) (faksimile z roku 1945).
- ROUSE, J. (1987). *Knowledge and Power: Toward a Political Philosophy of Science*. Ithaca (Cornell University Press).
- SLOCUM, A.T. et al. (2005). *Thematic Cartography and Geographic Visualisation*. Upper Saddle River (Pearson Prentice Hall).
- SNYDER, J. P. (1988). Social consciousness and world maps. *Christian Century*, 24, s. 190-192.
- VUJAKOVIC, P. (1989). Arno Peters' cult of the "new cartography": from concept to world atlas. *Bulletin of the Society of University Cartographers*, 22, s. 1-6.
- WOOD, D., FELS, J. (1986). Designs on signs/Myth and meaning in maps. *Cartographica*, 23, s. 54-103.

S u m m a r y

Cartography and critical social theory: Maps, ethics, praxis and power

A crucial issue in cartography are the way and the patterns of a data and reality representation. Maps never represent objective reality in its intact form, but in a redefined and perceived conception by its creator. Therefore, a salient attention must be paid to processes of the attributization and the adjacent processes having influence on the way of a reality representation. A response to human impact in processes of cartographic visualization was given by J. B. Harley's paper discussing the issues of ethics and ethical self-reflection in map-making processes. The way of reality representation is not only based on scientific experience of map-maker, but there are several rather latent but as important political and ideological factors influencing this process. There are several real examples of a misinterpreting reality in some map projections as well as the power of inappropriate colour ramp and intervals in cartographic production. Important issue is stressing on ethical aspects in mapmaking education processes, where creation of maps in GIS applications is much easier, but this process can be easily abused.

Fig. 1 Peters' projection

Fig. 2 Mercator projection

Fig. 3 Equal count intervals (left) and Standard deviation intervals (right) in MapInfo program

Fig. 4 Color ramp and intervals for Jews (left) and intervals for other adherents (right) in Közép-Európa Atlasz – Atlas of Central Europe (Rónai 1993)

Lektoroval:

Ing. Ján PRAVDA, DrSc.,
Bratislava, e-mail: 0239002201@orangemail.sk